

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ: ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

© Пісоцька М. Е., 2015

<http://orcid.org/0000-0002-8743-7728>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.33260>

У статті наведені підходи до визначення сутності, співвідношення понять семантичної групи індивідуалізації навчання, що існує у педагогічній літературі. Наголошено що, визначаючи індивідуалізацію навчання, науковці виділяють різні суттєві ознаки цього поняття. Зроблений висновок, що індивідуалізація: процес, який спрямований на розвиток індивідуальності; передбачає відокремлення (виділення) учня (студента) в процесі навчання для урахування притаманних йому індивідуальних особливостей; потребує певну організацію цього процесу (систему індивідуалізованих способів та прийомів взаємообумовлених дій вчителя (викладача) та учнів (студентів) на всіх етапах учбової діяльності).

З терміном «індивідуалізація» використовують різні словосполучення-поняття: «індивідуальний підхід», «індивідуалізоване навчання», «індивідуальне навчання». Автор схиляється до того, що індивідуалізація навчання є процес реалізації принципу індивідуального підходу, може здійснюватися у виді індивідуалізованого навчання та у формі індивідуального навчання.

Ключові слова: *індивідуалізація навчання, індивідуальний підхід до навчання, індивідуалізоване навчання, індивідуальне навчання.*

Писоцкая М. Э. Индивидуализация обучения: понятийно-категориальный анализ.

В статье приведены подходы к определению сущности, соотношению понятий семантической группы индивидуализации обучения, существующие в педагогической литературе. Отмечено, что, определяя индивидуализацию обучения, ученые подчеркивают различные существенные признаки этого понятия. Сделан вывод, что индивидуализация: процесс, направленный на развитие индивидуальности; предусматривает отделение (выделение) ученика (студента) в процессе обучения для учета присущих ему индивидуальных особенностей; требует определенную организацию этого процесса (систему индивидуализированных способов и приемов взаимообусловленных действий учителя (преподавателя) и учеников (студентов) на всех этапах учебной деятельности).

С термином «индивидуализация» используют различные словосочетания-понятия: «индивидуальный подход», «индивидуализированное обучение», «индивидуальное обучение». Автор склоняется к тому, что индивидуализация

обучения есть процесс реализации принципа индивидуального подхода, может осуществляться в виде индивидуализированного обучения и в форме индивидуального обучения.

Ключевые слова: *индивидуализация обучения, индивидуальный подход к обучению, индивидуализированное обучение, индивидуальное обучение.*

Pisotska M. E. Individualization of teaching: conceptual and category analysis.

The article presents approaches to defining the essence, the relations of concepts in the semantic group of teaching individualization, existing in the educational literature. It is noted that defining the teaching individualization, scientists emphasize different essential features of this concept. It is concluded that the individualization: is a process aimed at the development of individuality; it provides for the accentuation (emphasizing) of a pupil (student) in the teaching process to take into account the individual inherent characteristics; it requires a certain organization of this process (a system of individualized methods and techniques interdependent with the actions of the teacher and pupils (students) at all phases of the teaching activity).

Various combinations of the concept are used with the term "individualization": "personalization", "individual approach", "personalized learning", "individual training". The article presents different approaches to the definition of the mentioned above concepts and scientists' views on the relationship between these concepts. The author is inclined to think that the individualization of teaching is a process of implementation of the individual approach principle, that may be in the form of individualized teaching and in the form of individual teaching.

Key words: *teaching individualization, individual approach to teaching, individualized teaching, individual teaching.*

Постановка проблеми. Ступень історичного розвитку суспільства окрім інших показників характеризує рівень розвитку індивідуальності своїх громадян. Творчий потенціал, активна життєва позиція, яскрава індивідуальність кожного громадянина формує можливості всього народу. Забезпечення оптимальних умов для збереження та розвитку індивідуального потенціалу майбутніх фахівців, здійснення індивідуалізації навчально-виховного процесу є однією з позицій формування державної політики в галузі вищої освіти, побудови освітньої системи, конструювання змісту освіти, вибору форм, засобів, методів, характеру діяльності педагогів та студентів.

Аналіз попередніх досліджень. У сучасній педагогічній науці проблемі індивідуалізації навчання присвячена значна кількість наукових праць, в яких

розкриваються різні її аспекти: термінологічне поле індивідуалізації навчання (В. Володько, Т. Годованюк, С. Гончаренко, Г. Селевко, П. Сікорський, М. Скрипник, А. Кірсанов, І. Унт та інші); закономірності, принципи, структура, умови ефективності індивідуалізації та диференціації навчання (В. Володько, О. Горіна, П. Сікорський, М. Солдатенко та інші); види, форми індивідуалізації та диференціації навчання (А. Бібик, І. Бутузов, М. Віноградова, В. Володько, І. Зверєв, В. Монахов, Н. Ничкало, В. Орлов, І. Осмолівська, П. Сікорський, В. Фірсов, Л. Фрідман, І. Унт, К. Ушаков та інші); критерії вибору особливостей тих хто навчається для їх урахування в процесі індивідуалізації та диференціації (М. Акімова, Ю. Бабанський, Т. Годованюк, І. Дробишева, О. Зімовіна, О. Зманівська, А. Кірсанов, В. Козлова, І. Осмолівська, Є. Рабунський, І. Унт та інші).

Метою статті є узагальнення різних підходів до визначення сутності, співвідношення понять семантичної групи індивідуалізації навчання у педагогічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Під індивідуалізацією навчання у педагогічних словниках та енциклопедіях розуміється: організація навчального процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів [3, с. 99], [4, с. 120]; планування та здійснення навчання відповідно до індивідуальних особливостей учнів [2, с. 332]; організація навчально-виховного процесу, при якій вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їхніх здібностей до навчання» [1, с. 142].

Попре тривалість теоретичного обґрунтування, значний досвід дослідницької й практичної діяльності з розв'язання проблеми індивідуалізації навчання, науковці, що її досліджують (О. Братаніч, Г. Васківська, В. Володько, Т. Годованюк, С. Гончаренко, В. Кізенко, О. Корсакова, І. Осмолівська, П. Сікорський, М. Скрипник та інші), наголошують на розмаїтті трактування, відсутності в сучасній дидактичній літературі єдиного підходу до визначення базових понять зазначеної проблеми та підкреслюють обумовленість цього факту існуванням різних напрямів, підходів, аспектів дослідження проблеми індивідуалізації в залежності від цілей, засобів, умов навчання. З огляду на це у визначеннях базових понять можна прослідкувати виділення різних їх суттєвих ознак та наголосити, що кожен з виділених підходів уточнює, поглиблює, поширює межі кожного поняття.

Так індивідуалізацію навчання розуміють як:

- врахування в процесі навчання: індивідуальних особливостей учнів у всіх його формах і методах, незалежно від того, які особливості та в якій мірі враховуються (І. Унт); вікових та психічних особливостей, індивідуальних розумових можливостей та здібностей учнів, а також організацію всього процесу навчання (В. Гольховой); індивідуальних особливостей майбутніх вчителів у всіх його формах і методах, яке спрямоване на створення сприятливих умов для розвитку в них готовності до самоосвітньої діяльності (Н. Прасол);

- орієнтацію навчання на індивідуально-психологічні особливості учня, будівництва навчання з урахуванням цих особливостей (В. Крутецький);

- систему взаємодії між учасниками навчального процесу, коли найповніше використовуються індивідуальні особливості кожного, визначаються перспективи подальшого розумового розвитку й гармонійного вдосконалення особистісної структури, ведуться пошуки засобів, що сприяли б формуванню індивідуального стилю діяльності майбутнього спеціаліста (В. Володько);

- систему навчально-виховної педагогічної діяльності, побудовану на врахуванні індивідуально-педагогічних особливостей кожного учня (М. Симонова);

- процес розвитку й формування особистості, що спрямований на індивіда, його індивідуальність як об'єкт цього процесу (В. Володько);

- максимальне наближення процесу навчання до оптимальної моделі, коли кожен учень працює у зручному для нього темпі, манері що відповідають його загальній підготовці, здібностям, обсягу оперативної пам'яті, рисам характеру та емоційному стану (В. Крутецький); наближення навчального процесу до індивідуальної моделі студента, процес, що в доборі засобів, методів і темпу враховує його – студента – індивідуальні особливості (Т. Годованюк);

- педагогічний процес, що: сприяє формуванню безпосередньої мотивації навчальної й інших видів діяльності, організації саморуку до кінцевого результату; створює умови для самореалізації особистості, виявлення (діагностики) і розвитку її творчих можливостей (В. Сластьонін, І. Ісаєв);

спрямований на озброєння студентів глибокими знаннями, професійними вміннями і навичками, на розвиток їхньої творчої особистості з урахуванням індивідуально-типологічних особливостей та рівня підготовленості кожного з них (Т. Васильєва);

- складний багатогранний процес самоосвітньої діяльності з обов'язковим залученням сучасних інформаційних технологій навчання, що виконує різноманітні освітні функції та завдання, інтегруючи в собі різні форми та методи, забезпечує опанування на високому рівні базових теоретичних знань, формування загальноначальних та професійних умінь та навичок для здійснення самоосвітньої діяльності, потреби до самоосвіти як умови неперервного професійного саморозвитку (Н. Прасол);

- систему індивідуалізованих способів та прийомів взаємообумовлених дійвчителя та учнів, яка: органічно, як характерологічна ознака притаманна всім етапам учбової діяльності (А. Кірсанов); заснована на всебічному знанні індивідуальних особливостей учнів і органічно властива всім етапам учбового процесу, що дозволяє створити оптимальні умови для реалізації потенційних можливостей кожного учня (А. Наумова);

- систему керування учбово-пізнавальною діяльністю учнів з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей кожного учня (Д. Байсалов, Л. Белоновська, Г. Глейзер);

- організацію навчання: при якій вибір способів, прийомів, темпу навчання обумовлюється індивідуальними особливостями учнів (Г. Селевко, М. Скрипник, Т. Шамова); з врахуванням індивідуальних особливостей учнів, що передбачає спеціальний вибір форм, методів і прийомів навчання та виховання, темпу навчальної роботи (І. Буцик); при якій використання обґрунтованої сукупності засобів навчання забезпечує максимальну продуктивність учіння з урахуванням індивідуальних можливостей учнів (В. Богорєв, Д. Ловцов); спрямовану на побудову індивідуальної траєкторії освіти, що сприяє цілісному розвитку і самореалізації особистості у процесі оволодіння нею системою морально-ціннісних орієнтирів, знань, умінь, навичок, способів і досвіду діяльності, необхідних для ефективного розв'язання професійних і особистісних завдань (Ю. Лук'янова); у межах якої здійснюється врахування індивідуальних особливостей студентів (розвиток здатності до само

актуалізації, самореалізації, самонавчання, самоконтролю), регулюються засоби, способи, прийоми й темп навчання (здійснюється залучення студентів до активної пізнавальної діяльності, підтримується стійкий інтерес до навчання), створюються умови для професійно-особистісного становлення майбутнього вчителя (С. Мелікова);

- своєрідний комплекс організаційних, дидактичних і методичних заходів, спрямованих на створення оптимальних умов для навчання і розвитку всіх і кожного окремо відповідно до актуальних динамічних можливостей учнів (Г. Кумаріна, В. Оніщук, В. Римаренко); різноманітні навчально-методичні, психолого-педагогічні та організаційно-управлінські заходи, що забезпечують індивідуальний підхід (М. Скрипник); систему засобів і прийомів будь-якої природи, яка створюється для врахування індивідуальних особливостей учасників навчального процесу, що впливають на його результативність, під час проектування та здійснення системи навчання взагалі та окремих її компонентів зокрема (Т. Годованюк); систему засобів, що сприяє усвідомленню зростаючою людиною своєї відмінності від інших: своєї слабкості і своєї сили (О. Газман);

- відокремлення (виділення) учня в процесі навчання для урахування притаманних йому особливостей і реалізації та розвитку його можливостей в учбовій діяльності (Н. Лобко-Лобановська);

- психолого-педагогічний дидактичний принцип: побудови такої системи взаємодії між учасниками процесу навчання, за якої враховуються й використовуються індивідуальні особливості дитини, визначаються перспективи її подальшого гармонійного розвитку (А. Воврик); який передбачає організацію навчання з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей учня у процесі навчання, створення умов для прояву і розвитку особистості як індивідуальності за допомогою вибору відповідного її можливостям, потребам і інтересам змісту, форм і методів навчання (Ю. Олексін); врахування індивідуальних особливостей окремих учнів в інтересах розвитку їхніх нахилів та здібностей, педагогічну технологію навчання, що забезпечує реалізацію принципу індивідуалізації (О. Братаніч);

- умову формування спеціаліста творчого типу, що передбачає пристосування навчального процесу до індивідуальних особливостей студентів,

можливість вибору навчальної дисципліни у відповідності з інтересами учнів (А. Кусакін);

- метод підвищення рівня знань та розвитку творчого мислення студентів (Є. Поліщук).

Узагальнюючи існуючі визначення підкреслимо такі його суттєві ознаки: індивідуалізація навчання це процес; він спрямований на розвиток індивідуальності, вдосконалення особистісної структури; в цьому процесі відбувається відокремлення (виділення) учня (студента) для урахування притаманних йому індивідуальних особливостей; цей процес передбачає систему взаємодії між його учасниками, коли найповніше використовуються індивідуальні особливості кожного; індивідуалізація навчання потребує певну організацію цього процесу (систему індивідуалізованих способів та прийомів взаємообумовлених дій вчителя (викладача) та учнів (студентів) на всіх етапах учбової діяльності) спрямовану на побудову індивідуальної траєкторії освіти.

До семантичної групи «індивідуалізації навчання» відносять поняття: «індивідуальний підхід», «індивідуалізоване навчання», «індивідуальне навчання». Хоча можна зазначити відсутність чітко визначених науковцями меж між цими поняттями, все ж таки їх вважають близькими, але не тотожними, такими, що різняться, за думкою Т. Годованюк, сферами вживання.

Визначаючи індивідуальний підхід в педагогічній літературі підкреслюють, що він:

- є принцип педагогіки згідно з яким: відбувається управління розвитком людини на основі глибокого вивчення рис особистості в умовах життя (І. Підласий); у навчально-виховній роботі з колективом дітей досягається педагогічний вплив на кожну дитину, який ґрунтується на знанні її особистісних рис і умов життя (С. Гончаренко); здійснюється цілеспрямована діяльність вчителя по навчанню та вихованню кожної окремої особистості в умовах колективної роботи з класом (В. Барабаш); у процесі навчальної роботи з групою педагог взаємодіє з окремими учнями за індивідуальною моделлю, враховуючи їх особистісні якості; відбувається створення психолого-педагогічних умов для розвитку як усіх учнів, так і кожного зокрема (Г. Селевко, М. Скрипник); повинні враховуватись індивідуальні особливості кожного учасника навчально-виховного процесу (В. Володько); відбувається вивчення та врахування у навчальному процесі індивідуальних і вікових

особливостей кожного учня з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних індивідуальних особливостей, забезпечення на цій основі підвищення якості його навчальної роботи, всебічного розвитку (Г. Костюк, В. Лозова, Г. Троцко);

- означає: дієву увагу до кожного учня, його творчої індивідуальності в умовах класно-урочної системи навчання по загальнообов'язковим учбовим програмам та факультативам (в старших класах), передбачає розумне поєднання фронтальних, групових та індивідуальних занять для підвищення якості навчання та розвитку кожного школяра (Є. Рабунський); раціональне розставляння сил учнів в колективній роботі для створення максимально сприятливих умов розвитку колективу і особистості (В. Гладкіх);

- передбачає знання та облік конкретних індивідуальних особливостей як індивіда, особистості та суб'єкта, що дані в цілому, тобто в його індивідуальності (Л. Лузіна);

- потребує гнучке використання викладачем різних видів інформації, форм та методів педагогічного впливу, взаємодії та співробітництва викладача з тим хто навчається для досягнення оптимальних результатів освітньої діяльності з урахуванням індивідуальності кожного (Н. Гордєєва);

- є створення для людини освітніх умов по усвідомленню у внутрішньому світі особливостей власного існування в зовнішньому світі (С. Клячін).

Узагальнюючи існуючі визначення підкреслимо такі суттєві ознаки індивідуального підходу: це принцип педагогіки; його реалізація вимагає при роботі з колективом здійснення педагогічного впливу на кожну дитину, взаємодію з окремими учнями за індивідуальною моделлю; цей вплив відбувається за рахунок вивчення та обліку в процесі навчання конкретних індивідуальних особливостей кожного учасника навчально-виховного процесу; він потребує гнучке використання викладачем різних видів інформації, форм та методів педагогічного впливу, взаємодії та співробітництва викладача з тим хто навчається; його результатом є розвиток позитивних і подолання негативних індивідуальних особливостей, досягнення оптимальних результатів освітньої діяльності, усвідомлення у внутрішньому світі особливостей власного існування в зовнішньому світі.

Індивідуалізоване навчання в педагогіці визначають як: вид навчання, заснований на принципі індивідуалізації та педагогічній технології індивідуалізації навчання, яка передбачає врахування індивідуальних особливостей учнів як в середині гомогенних груп, класів, так і гетерогенних (О. Братаніч); навчання побудоване на засадах доцільної індивідуалізації, яке застосовує індивідуальні технології, за індивідуальними програмами, планами й формами (Т. Годованюк); навчання, що передбачає систему керування учбово-пізнавальною діяльністю учнів з урахуванням індивідуальних психологічних особливостей кожного учня (Д. Байсалов, Л. Белоновська, Г. Глейзер); таку організацію засвоєння знань, умінь, навичок, яка дозволяє кожному суб'єкту учіння навчатися за індивідуальними планами і програмами, адаптованими до нього, в індивідуальному темпі (П. Сікорський); навчання за суто індивідуальними програмами, змістом, формами, засобами, темпом, формами контролю й оцінювання тощо (В. Володько); систему навчання, коли індивідуальний підхід та індивідуальна форма навчання є пріоритетними (М. Скрипник); навчання, яке відбувається чітко за певною моделлю конкретного студента, при цьому параметри моделі вже введені до навчальної системи й вона їх використовує, але в цю модель можуть бути внесені поправки, зміни й уточнення (Є. Машбіц, В. Андрієвська, О. Комісарова).

З огляду на наведені визначення ознаками індивідуалізованого навчання науковці вважають: будування на засадах доцільної індивідуалізації; навчання, яке відбувається чітко за певною моделлю конкретного студента, за індивідуальними планами, програмами, змістом, формами, засобами, темпом, формами контролю та оцінювання.

Під індивідуальним навчанням в педагогіці розуміють: такий спосіб подання матеріалу, коли створюється цілісна композиція з послідовно взаємозв'язаних між собою завдань за всіма темами курсу, на які студент обов'язково надає відповідь, завдяки чому відбувається його особистісне засвоєння (В. Єфремов); одну з форм навчально-виховного процесу, при якій здійснюється педагогічний вплив вчителя на учня, котрий перебуває поза колективом (С. Гончаренко); форму, модель організації учбового процесу, при якій вчитель взаємодіє лише з одним учнем, один учень взаємодіє лише із засобами навчання (книга, комп'ютер і тому подібне) (Г. Селевко, М. Скрипник); таку організацію навчального процесу, за якої в конкретній момент часу

викладач має можливість співпрацювати тільки з одним студентом (явно чи через засоби навчання), а для студентів створені необхідні та достатні умови для самостійного навчання (завдяки відповідним засобам навчання і можливості отримати індивідуальну консультацію) (Т. Годованюк).

Узагальнюючи існуючі визначення підкреслимо такі суттєві ознаки індивідуального навчання: педагогічний вплив на учня (студента), що знаходиться поза колективом; взаємодія викладача тільки з одним студентом явно чи через засоби навчання; створення необхідних та достатніх умов для самостійного навчання студента.

Щодо співвідношення понять, що відносяться до семантичної групи індивідуалізації навчання в педагогічній літературі існують такі думки:

- індивідуалізація навчання це дидактичний принцип (В. Андрєєв, О. Братаніч, А. Бударний, І. Бутузов, В. Володько, С. Гончаренко, З. Калмикова, А. Кірсанов, С. Николаєва, Ю. Олексін, Г. Опришко, П. Сікорський та інші);

- індивідуалізація навчання не тільки принцип, але й технологія, що забезпечує реалізацію цього принципу (С. Бондар, О. Братаніч, М. Головка, Л. Липова, Л. Момот);

- між поняттями «індивідуальний підхід» та «індивідуалізація навчання» не має суттєвих відмінностей (Т. Вожегова, В. Крутецкий, С. Николаєва, Є. Рабунський, Л. Смалько та інші);

- «індивідуалізація» більш широке поняття ніж «індивідуальний підхід», оскільки вона передбачає і діяльність вчителя, і діяльність учнів, і всі етапи процесу навчання (А. Кірсанов, В. Косаріна, Г. Левченко, В. Шепелева);

- індивідуалізація є: засобом здійснення (В. Барабаш, Т. Годованюк, А. Зильберштейн, І. Федоренко), способом реалізації (П. Сікорський), формою реалізації (М. Вольтер), процесом реалізації (О. Зімовіна, І. Унт) принципу індивідуального підходу; різноманітні учбово-методичні, психолого-педагогічні та організаційно-управлінські заходи, що забезпечують індивідуальний підхід (В. Крутецький, Г. Селевко, М. Скрипник);

- суттєва відмінність між поняттями «індивідуальне навчання» та «індивідуалізоване навчання» міститься в тому, що перше включає в себе концептуальний зміст, а друге - його технологічні характеристики (П. Гусак);

- індивідуальне навчання – це форма прояву індивідуалізації навчання (Г. Опришко);
- індивідуалізоване навчання є: вид навчання, оснований на принципі індивідуалізації та відповідній технології навчання (О. Братанич); проникаюча технологія навчання, бо індивідуальний підхід як принцип реалізується в усіх технологіях (М. Скрипник).

Висновки. Таким чином у педагогічній літературі існують різні підходи до визначення сутності, співвідношення понять семантичної групи індивідуалізації навчання. Визначаючи індивідуалізацію навчання, науковці підкреслюють різні суттєві ознаки цього поняття: це процес, який спрямований на розвиток індивідуальності; передбачає відокремлення (виділення) учня (студента) в процесі навчання для урахування притаманних йому індивідуальних особливостей; потребує певну організацію цього процесу (систему індивідуалізованих способів та прийомів взаємообумовлених дій вчителя (викладача) та учнів (студентів) на всіх етапах учбової діяльності).

Література

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. - 376с.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред.. В.Г. Кремень. –К.: Юрінком Інтер, 2008. -1040с.
3. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. – Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. -448с.
4. Словарь-справочник по педагогике / Авт. – сост. В.А. Мижериков; Под общ. ред.. П.И. Пидкасистого. –М.: ТЦ Сфера, 2004. -448с.